

Розділ 5

Екологічний маркетинг та менеджмент

УДК 330.15.+ 332.02.

Хлобистов Євген Володимирович,

*д.е.н., професор, зав. відділу економічних проблем екологічної політики та сталого розвитку
ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України»;*

Жарова Любов Валеріївна,

*к.е.н., с.н.с., пров. наук. співроб. відділу економічних проблем екологічної політики та сталого розвитку
ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України»*

ІННОВАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ У КОНТЕКСТІ СТРУКТУРНО-ДИНАМІЧНОЇ ТЕОРІЇ ПРОДУКТИВНИХ СИЛ¹

У статті розглядаються теоретико-методологічні засади структурно-динамічної теорії сталого розвитку продуктивних сил через інноваційну складову, яка спирається на комерційний зиск від екологізації життєвого циклу товару та баланс регіональних, галузевих та підприємницьких інтересів при впровадженні інноваційних технологій.

Ключові слова: структурно-динамічна теорія, екологізація, продуктивні сили, зовнішні екологічні ефекти, сталий розвиток.

В українській науковій думці багато уваги приділяється змісту та значенню продуктивних сил у розвитку та функціонуванні народногосподарського комплексу. Втім, стрімкий розвиток суспільства та поєднання у динаміці глобалізаційних, трансформаційних і кризових явищ спричиняють еволюцію самих продуктивних сил, нашого сприйняття, їхньої структури та значення. Тому дослідження продуктивних сил залишаються актуальними, зокрема екологічної складової їх економічного розвитку.

Необхідність та актуальність сталого розвитку суспільства не підлягає сумніву, проте вимагає пошуку нових шляхів для втілення, безперервного вдосконалення або створення дієвих механізмів, а також широкої співпраці. Очевидним є й той факт, що розвиток таких механізмів, інструментів, заходів на теренах однієї країни є неефективним, також не є ефективною і спроба розв'язати екологічні проблеми в рамках окремої галузі чи сектору або зусиллями спеціалізованого міністерства. Сучасне суспільство характеризується постійним розвитком, що відбувається під впливом екзогенних факторів та структурними змінами. Вищенаведене обумовлює необхідність розвитку структурно-динамічної теорії на стику економіки природокористування та розміщення продуктивних сил, зокрема визначення теоретико-методологічних підходів до формування такої теорії.

В економічній науці виділяють декілька підходів до розуміння сутності, структури та ролі продуктивних сил.

¹ Матеріал підготовлений і публікується у рамках проектів №GP/F32/0093 «Структурно-динамічні процеси в системі регулювання природоохоронної діяльності» та №Ф35/058 «Втрати економіки України від кліматичних змін (на прикладі надзвичайних ситуацій)», що реалізуються за підтримки Державного фонду фундаментальних досліджень України

У найбільш широкому розумінні визначення продуктивних сил надається у працях німецьких вчених А. Мюллера та Ф. Листа. Продуктивні сили – усі духовні та тілесні надбання та здобутки, що має нація [1]. Важливим, з позиції дослідників, є не те, що нація може назвати своєю власністю максимальну кількість матеріальних цінностей і благ, а всебічний максимальний розвиток продуктивних сил.

На думку американських вчених А. Сміта, Д. Рікардо, продуктивні сили – одне з основних понять класичної політичної економії. У цьому контексті історія розвитку людства являє собою процес зміни, розвитку і вдосконалення засобів праці, людей, їх виробничого досвіду, навичок до праці, вміння користуватися знаряддями праці. Тому рівень розвитку продуктивних сил є найважливішим критерієм і найбільш змістовним показником суспільного прогресу.

Продовження ця теза знайшла в працях К. Маркса і Ф. Енгельса [2, с. 400-421], у яких виокремлюються три форми продуктивних сил: природні, суспільні та загальні, які змінюються з історичним розвитком людства. Перехід від однієї форми до іншої супроводжується техніко-технологічним, економічним, інтелектуальним розвитком людини, а продуктивні сили є і продуктом, і виробником багатства.

Філософське визначення продуктивних сил – відображення активного ставлення людей до природи, системи суб'єктивних та матеріальних факторів, які виконують «обмін речовин» між суспільством та природою [3, с. 247].

З позицій класичної економіки, продуктивні сили – фактори, які забезпечують перетворення природної речовини відповідно до потреб людей, створюють матеріальні і духовні блага і визначають продуктивність суспільної праці [4, с. 115-119].

Згідно з більшістю дефініцій продуктивні сили виступають серцевиною економічної системи, становлять її матеріальну основу. Втім, як зазначає К. Кривенко, розглядаючи місце людини в системі виробництва, слід пам'ятати, що вона є фактором виробництва і його основною продуктивною силою [5, с. 57]. Без людини, людського фактора виробництво неможливе. По-перше, людина оживляє речові фактори виробництва, приводить їх у рух. По-друге, людина також є творцем більшості відтворюваних засобів виробництва, таких, як машини, сировина, інструменти, споруди, будівлі тощо. По-третє, людина організує виробництво матеріальних благ і послуг відповідно до своїх потреб, тобто забезпечує цілеспрямоване функціонування всієї системи продуктивних сил суспільства.

У розвинених країнах відбувається процес формування загальноінтелектуалізованих продуктивних сил. Тобто таких, коли людський фактор виступає як загальний інтелект, а праця – як загальнонаукова праця. На такому етапі розвитку продуктивних сил виникають і стають основними принципово нові знаряддя праці: комплексна автоматизація виробничих процесів, масове використання електронно-обчислювальних машин, розвинута система інформації, екологічно чисті способи виробництва тощо.

Як проміжний підсумок зазначимо, що еволюція сприйняття у науковій думці продуктивних сил виводить на перший план екологічну складову їх розвитку та функціонування. З одного боку, екологізація розвитку продуктивних сил є закономірним еволюційним процесом. З іншого – поштовхом до екологізації стають сучасні кризові явища.

Протиріччя між кількісними та якісними параметрами продуктивних сил та суспільними умовами розвитку на різних етапах розвитку людства характеризувались різним ступенем гостроти, формою й засобами вирішення. Узагальнено антологію таких конфліктів можна представити докапіталістичною епохою, проблемами індустріального та сучасного етапу розвитку.

Існує думка, що система «машина – людина – машина», що була характерною для індустріальних продуктивних сил, поступово заміщається системою «машина – людина – машина» [6, с. 17]. Умовно людина знаходиться ззовні технологічного ланцюга,

долаючи таким чином фізичні межі робочої сили – одного з лімітуючих факторів розвитку продуктивних сил. Втім, такі «необмежені» можливості розвитку сучасних продуктивних сил реалізуються в рамках різних за рівнями розвитку та соціальної організації підсистем світового господарства в умовах природно-ресурсних обмежень. Технологічні зрушення впливають на соціальні умови відтворення капіталу, динаміку та структуру інвестицій, форми концентрації та централізації капіталу, зміни у якості та кількості робочої сили тощо. Сучасний технологічний та науковий розвиток, який є планетарним, глобальним процесом, призводить до розвитку й загострення екологічних, продовольчих, енергетичних та цілого спектра здебільшого ресурсного характеру проблем, водночас опосередковано впливаючи на їх вирішення.

Проблематиці розвитку людства присвячено багато різнопланових досліджень, зокрема, із соціальної економіки. М. Делягін [7] визначає світову кризу як зміну будови суспільства для розв'язання трьох фундаментальних проблем управління, що лежать в її основі. Перша – «інформаційний вибух» (термінологія М. Делягіна), який призвів до перевищення кількості інформації над можливостями її обробки та управління. Друга – зміна роботи з формальної на творчу через комп'ютеризацію, причому нині не існує способів управління творчими колективами в «масових масштабах». Третя – переорієнтація інтересів людини з трансформації зовнішнього простору на зміну особистого світу як наслідок глобалізації. Результатами цього є криза знання та науки та зниження ефективності системи управління.

Зокрема, отримала розвиток теорія, яка доводить, що більшість кризових явищ породжено домінуванням витратного підходу до виробництва, який спричиняє знищення (вичерпування) не лише обмежених планетарних запасів сировини та енергії, а й позитивного організаційно-управлінського потенціалу основних продуктивних сил, перетворюючи їх на руйнівні [8]. Основа виробництва знищується на рівні зв'язків людини та природи, тому для подолання кризи слід змінити як форму продуктивних сил (зокрема технологій), так і спрямованість процесів виробництва, а також їх розміщення у просторі.

Серед причин сучасних кризових явищ виділяють і штучність, «відчуженість» технології від природних процесів у антропогенних порушеннях, що вносяться у природні системи. Для оцінки впливу на навколишнє природне середовище, зазвичай, аналізують значення показників, що характеризують ланку відносин «продукція-відходи», у динаміці. Отримані бальні оцінки характеризують ступінь прийнятності, а результатом оцінки є встановлення норм забруднення. За таких умов особливого значення набувають узагальнені показники.

Підсумовуючи викладене, можна сказати, що перехід від одного етапу розвитку суспільства до наступного, природно, не перериває розвитку (тобто не має, як правило, нищівного характеру) і не вимагає знищення наявних продуктивних сил. Новий виток розвитку може висвітлити деякі переваги минулого за умов максимально повного використання потенціалу соціально-економічного розвитку.

Ми вважаємо, що одним із шляхів подолання негативних екологічних явищ та розв'язання проблем невідповідності сучасного етапу розвитку продуктивних сил та нинішньої системи управління вимогам сьогодення є, з одного боку, екологізація розвитку, з іншого – зміна погляду на продуктивні сили, тобто розгляд їх крізь призму структурно-динамічної теорії.

Структурно-динамічна теорія описує процеси, в яких індивідуальні властивості об'єкта/системи виникають в ході онтогенетичного розвитку. Ідея структурно-динамічної теорії, з позицій соціальних наук, полягає в тому, що індивідуальні особливості системи в тому вигляді, в якому вони зафіксовані при моніторингу або дослідженні не є раз і назавжди усталеним інваріантом, а виникають та «виробляються» впродовж усього терміну існування (або спостереження) за визначеними законами.

Саме ці закони формування індивідуальних особливостей специфікуються структурно-динамічною теорією та становлять основний предмет досліджень.

Підхід до індивідуальних відмінностей з точки зору їх формування, динаміки дозволяє вирішити багато протиріч, що виникають у сучасних дослідженнях. Традиційний факторно-аналітичний підхід базувався на передумові, що за кожен елемент вирішення завдання відповідає свій елемент (когнітивної (термін «когнітивність» у широкому розумінні означає сам процес пізнання або саме знання. У цьому контексті він може бути інтерпретований у соціокультурному розумінні як поява та «становлення» знань та концепцій, пов'язаних з цим знанням, що втілюються як у думках, так і в діях)) системи, і функціонування цього елемента визначає «успішність»/ефективність вирішення окремих завдань. Якщо вся множина завдань має спільний елемент, то елемент системи, що відповідає за їхнього виконання, набуває особливого значення, він бере участь у вирішенні широкого кола завдань і відповідно визначає загальну ефективність роботи системи. Структурно-динамічна теорія передбачає можливість, коли за вирішення окремого завдання може відповідати декілька елементів системи, а також зміну набору елементів, що відповідають за вирішення цього завдання. Такий підхід дає можливість більш повно оцінити роботу системи.

Для проведення структурно-динамічного аналізу з позицій теорії та практики фінансового аналізу спочатку будується матриця, де в рядках основні та проміжні показники (рівень деталізації залежить від мети та об'єкта дослідження), а в стовпчиках – значення за попередні та звітний періоди та динаміка змін. Побудова матриці дає змогу побачити вплив кожного проміжного та підсумкового показника, оцінити ступінь впливу кожного з них та виділити окремі елементи для більш детального аналізу.

Структурно-динамічний аналіз кінцевого результату передбачає побудову матриці де в рядках такі самі показники, що й раніше, але в стовпчиках структура елементів формування кінцевого результату (наприклад, фінансового аналізу витрат, ефективності проведення програм тощо) теж за минулі та поточний періоди. Такий аналіз дозволяє порівняти результати з тими, що були раніше, та провести факторний аналіз витрат-результати (зміна витрат, доходів, цін на ресурси, ставок податків тощо).

В теорії управління структурно-динамічна теорія розглядається як частина системного аналізу, а також як альтернатива простої кількісної оцінки розвитку системи для пошуку та використання внутрішніх резервів розвитку. Для цього в теорії управління навіть вводять поняття «динамічного показника» та «динамічного нормативу».

Як приклад можна навести використання динамічного нормативу для отримання найбільш інформативних аналітичних висновків, що формулюватимуться в результаті зіставлення темпів зміни характеристик. Цей метод пропонує встановлення «норми розвитку» (еталонного розвитку) системи за кожним показником. Техніка розрахунків зводиться до такого алгоритму: показники ранжуються в «еталонному» порядку, потім показникам дається номер відповідно до їхнього розташування за зростанням, прикінцевим етапом є побудова зведеного показника, що дозволить оцінити дії всієї сукупності факторів (як такий показник можна використовувати коефіцієнт рангової кореляції Спірмена).

У розміщенні продуктивних сил аналіз структурно-динамічних проблем/процесів розвитку будь-якої області, регіону, галузі передбачає аналіз динаміки основних показників розвитку.

Системно-динамічна теорія використовується у все більшому спектрі наукових досліджень. Вважаємо, що її використання для розуміння процесів у системі природоохоронної діяльності є актуальним та дозволить підвищити ефективність її функціонування, зокрема за рахунок переоцінки причинно-наслідкових зв'язків у

системі.

Слід уточнити, що ми розуміємо під *системно-динамічною теорією розвитку продуктивних сил*.

У рамках системно-динамічної теорії системи (схеми) розміщення продуктивних сил повинні розглядатися з позицій їхнього постійного розвитку та зміни. *Основоположною тезою* теорії є той факт, що будь-які закономірності розвитку, показники стану розвитку системи тощо відбивають ситуацію на момент проведення дослідження і є результатом онтогенезу системи впродовж усього періоду її існування та можуть і будуть змінюватися з часом. Також робиться *припущення*, що, з одного боку, за вирішення одного завдання може відповідати декілька елементів системи, з іншого – один елемент системи може забезпечувати вирішення кількох завдань/проблем. Звідси ефективність вирішення завдань визначається не тільки ефективністю функціонування ключових елементів, але і взаємозв'язками в системі та між завданнями, що потребують розв'язання.

Тоді *предметом* системно-динамічної теорії розміщення продуктивних сил є дослідження законів та закономірностей формування індивідуальних особливостей системи.

До основних *принципів* системно-динамічного аналізу процесів розвитку та розміщення продуктивних сил можна віднести:

- регулярність проведення моніторингу основних показників та тенденцій розвитку;
- спадковість, тобто проведення спостережень ключових показників впродовж тривалого проміжку часу, та незмінність їх при переході від однієї системи/методики моніторингу/аналізу до іншої (що дає можливість досліджувати динаміку та передбачати тенденції розвитку);
- об'єктивність та науковість, тобто інформація для аналізу, не повинні збиратися згідно з науково-обґрунтованим переліком основних показників і не залежати від «очікуваних» результатів дослідження;
- практична значущість та суттєвість є наслідком попередніх принципів та визначає практичну спрямованість досліджень;
- динамічність;
- узгодженість та взаємозв'язаність, що дозволить адекватно оцінити взаємовпливовість та взаємозв'язок між елементами системи та результатами;
- однозначність в інтерпретації результатів – важливий принцип аналізу, що дозволяє уникнути спекулювань за результатами досліджень;
- оперативність у прийнятті рішень.

Структурно-динамічна теорія формування та розвитку інноваційного потенціалу екологічної безпеки передбачає визначення системи зв'язків та першопричин щодо динамічної сутності суспільного поступу стосовно формування матеріально-технічного, організаційного, інституційного, фінансового та ін. важелів забезпечення запасу спроможності території, суспільства, господарювання, життєдіяльності в цілому дотримуватися вимог екологічної безпеки з урахуванням динамічних змін щодо сприйняття прийняттого рівня безпечності суспільного поступу.

Забезпечення екологічної безпеки, особливо не за рахунок короткотермінових дій щодо ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, має спиратися на потужний державний організаційний механізм, забезпечений правовими засадами, що дозволить робити це рентабельним не тільки для підприємств, а й для громад окремих регіонів.

Концептуально планується перенести податкове навантаження з мобільних факторів виробництва – праці й капіталу – на споживання, ресурсні й екологічні платежі за рахунок поетапного підвищення ставок акцизного збору на алкогольні напої і тютюнові

вироби, а також запровадити екологічний податок.

Фінансові механізми природоохоронної діяльності та управління природокористуванням за ієрархією поділяються на механізми національного (загальнодержавного), регіонального (обласного) та місцевого (районного) рівнів.

Як відомо, на національному рівні економічно-організаційні механізми спираються на такі основні типи надходжень:

- 1) державний бюджет (централізоване фінансування);
- 2) місцеві бюджети (у межах відповідних відрхувань);
- 3) кредити та позики фінансових установ (що надаються за загальнодержавними програмами);
- 4) гранти міжнародних організацій (що надаються за загальнодержавними програмами).

На регіональному та місцевому рівнях економічно-організаційні механізми формуються на основі таких типів надходжень:

- 1) державний бюджет (централізоване фінансування, передусім трансферти у межах бюджетних програм та окремих відрхувань згідно з бюджетним законодавством та кошти фондів охорони навколишнього природного середовища);
- 2) місцеві бюджети (у межах відповідних відрхувань);
- 3) власні кошти підприємств;
- 4) кредити та позики фінансових установ (що надаються за загальнодержавними та регіональними програмами);
- 5) гранти міжнародних організацій (що надаються за загальнодержавними, регіональними та місцевими програмами) [9, с. 234].

Щодо економічно-організаційних засад формування екологічної безпеки, зокрема, в аспекті фінансового забезпечення:

- 1) підприємства-природокористувачі;
- 2) фонди охорони навколишнього середовища;
- 3) бюджети різних рівнів;
- 4) фінансово-кредитні установи;
- 5) громадські організації;
- 6) міжнародні організації;
- 7) страхові фонди.

Однак законами України «Про державний бюджет» відбувається певний перерозподіл часток коштів. Головне фінансове навантаження для забезпечення екологічних завдань упродовж останніх десятиліть в Україні лягає на плечі підприємств та організацій, які до 80% фінансово забезпечують виконання поточної природоохоронної діяльності, екологічних проектів і програм.

Цей аспект має бути ключовим під час прийняття рішень органами державної та регіональної влади щодо забезпечення економіко-організаційних заходів екологічної безпеки. Значна капіталомісткість соціальної та екологічної сфер регіонів за умови недостатньої результативності економічної сфери вимагає пошуку додаткових джерел фінансування екологічної безпеки розвитку регіону.

Серед найбільш опрацьованих у науці та практиці фінансових інструментів можна виділити екологічне страхування, приватне соціальне страхування, екологічно та соціально орієнтовані інвестиції, податкове стимулювання підприємств для здійснення природоохоронної діяльності, пільгове кредитування екологічних та соціальних проектів (з передбаченим механізмом компенсації відсоткових ставок), лізинг природоохоронного обладнання тощо. Проте недосконалість механізму їх застосування в Україні зумовлює їх недовість у питаннях вирішення фінансових проблем сталого розвитку [10, с. 348].

Сьогодні існує практика перерозподілу доходів, коли збитки відсталих підприємств,

міністерств, регіонів покриваються за рахунок прибутково працюючих, що гальмує розвиток виробництва. Цієї думки дотримуються О. Міняйло, В. Романишин та Ю. Швед, які стверджують, що державна фінансова політика має бути зорієнтована на збільшення абсолютних показників самофінансування тих чи інших регіонів України. Необхідно здійснювати пошук шляхів зростання дохідної частини місцевих бюджетів, взявши за основу не дотації і трансферти, а самофінансування регіонів [11, с. 60-61]. Самофінансування регіону означає, що покриття затрат, пов'язаних із забезпеченням екологічної безпеки регіону, здійснюється в основному за рахунок створених у ньому ресурсів, тобто фінансові ресурси, спрямовані на забезпечення сталого розвитку, повинні формуватися за рахунок засобів територіального бюджету, засобів усіх підприємств і організацій, розташованих у регіоні, і засобів населення. На основі самоуправління та самофінансування повинен вирішуватися комплекс таких завдань (за З.В. Герасимчук):

- забезпечення реалізації територіальних інтересів;
- поєднання загальнодержавних, територіальних, відомчих, колективних та особистих інтересів;
- розширення господарських прав, самостійності та відповідальності територіальних органів влади і суб'єктів господарювання;
- підвищення ефективності виробництва і на цій основі всієї територіальної економіки;
- участь усіх суб'єктів господарювання, розташованих у регіоні, у його розвитку;
- посилення залежності рівня задоволення соціо-еколого-економічних потреб населення регіону від рівня розвитку в ньому економіки;
- ліквідація економічних, соціальних, демографічних та екологічних диспропорцій у розвитку регіону;
- поліпшення умов проживання населення в регіоні;
- удосконалення технології територіального управління.

Зазначимо, що чинні податкова та бюджетна системи України характеризуються високим рівнем централізації, що відповідно зумовлює низьку фінансову автономію регіонів, відтак, вимагає адекватної участі у вирішенні проблем регіону взагалі, а екологічних зокрема з боку держави, тому необхідним є залучення до фінансування заходів із забезпечення екологічної безпеки регіону не лише місцевих бюджетів, а й державного.

Для забезпечення екологічної безпеки регіонального розвитку доцільним є базування на теорії інтерналізації зовнішніх негативних екологічних ефектів у внутрішні, тобто перенесення зовнішніх негативних витрат на їх винуватця [12, с. 46], основними джерелами фінансування заходів із забезпечення екологічної безпеки в регіоні повинні бути підприємства-природокористувачі, фонди охорони навколишнього середовища та бюджети різних рівнів. Основний тягар фінансування заходів із забезпечення екологічної безпеки в регіоні повинен лежати на плечах підприємств як основних споживачів природних ресурсів та забруднювачів навколишнього середовища, що сприятиме перенесенню зовнішніх негативних екологічних ефектів у витрати підприємств і забезпечуватиме реалізацію принципу «забруднювач платить».

Інтерналізація такого роду негативних екологічних ефектів має відбуватися через механізм фінансування природоохоронних та ресурсозберігаючих заходів у регіоні за рахунок коштів бюджетів (джерелом наповнення яких є кошти місцевих платників податків), що забезпечить компенсацію збитків, завданих довікільню житлово-комунальною інфраструктурою, системами життєзабезпечення регіону, що дає можливість говорити про реалізацію принципу «суспільство сплачує».

Україна є державою зі специфічною перехідною (трансформаційною) економікою.

Цей стан на відміну від країн Центральної та Східної Європи триває досить довго. Економіка перехідного періоду має низку специфічних ознак, які відрізняють її від економіки, що знаходиться у відносно стаціонарному (сталому) стані та розвивається на власній основі шляхом удосконалення та локальних змін, притаманних їй інституцій, зв'язків та відносин.

Зростаючий інтерес до впровадження економічних механізмів, тобто заходів, спрямованих на зміну ринкової вартості сировини, товарів і послуг за допомогою державних механізмів, що впливають на собівартість виробництва чи споживання, пояснюється такими факторами:

- необхідністю створення системи матеріальних стимулів і заохочень для забезпечення прогресу в сфері управління станом навколишнього природного середовища;
- більш ефективним використанням переваг ринку для досягнення поставлених цілей у цій сфері;
- пошуком природоохоронними державними органами та суб'єктами господарювання найменш витратних методів для досягнення цілей;
- необхідністю переходу від боротьби із забрудненням до їхнього запобігання.

Виділимо основні принципи управлінсько-організаційного забезпечення регіонального розвитку за головними факторами управління: механізмом, процесом і системою управління.

Принцип екологічної свідомості, що формується й розвивається в процесах екологічного менеджменту. Саме у свідомості людини приховані можливості використання найефективніших засобів впливу, тобто механізму управління. Адже важливими характеристиками свідомості є інтереси, цінності, мотиви діяльності, від їхньої системи залежить досягнення мети.

Принцип екологічного мотивування діяльності полягає в переважному використанні засобів мотивування, спрямованих на вирішення екологічних проблем. Адміністративні або організаційні засоби управління, як показує практика, малоефективні.

Принцип превентивності у вирішенні проблем. В екології більшість процесів надто швидко стають незворотними. Весь механізм екологічного менеджменту потрібно спрямувати на запобіжні заходи виникнення кризових ситуацій. Це значною мірою виявиться у будь-якому управлінні, але для екологічного менеджменту такий підхід є найважливішим.

У процесуальному відношенні особливе значення має принцип цілеспрямованості та стратегічності. Екологічний менеджмент неефективний, якщо цілі не визначені, чітка стратегія не розроблена. Мета екологічного менеджменту повинна містити компоненти, які відображають проблеми екології та погоджують їх у системі загальних проблем розвитку виробництва.

Слід також виділити ще один процесуальний принцип екологічного менеджменту, який притаманний розвитку екологічного маркетингу – це принцип своєчасності. Цикли життя екологічних проблем своєрідні. Визначити момент найбільш ефективного вирішення екологічної проблеми означає попередити її крайнє загострення, кризу, мінімізувати наслідки.

В управлінні не розвинена система відповідальності за екологічні наслідки, що підвищує значення принципу збалансованої відповідальності учасників за прийняті рішення. Сукупність перелічених характеристик називається «активним екологічним менеджментом». Він передбачає формування цілісного підходу щодо динаміки розвитку світу та місця в ньому підприємства, підхід на користь турботи про життя на Землі в цілому.

На противагу активному, пасивний або реактивний екологічний менеджмент, який

ще називають менеджментом природокористування, не потребує зміни існуючої традиційної системи бізнесу, реагуючи на вимоги суспільства та особливості законодавства.

Тіньовий (кримінальний) екологічний менеджмент може виникати у випадку поширення незаконної кримінальної екологічної політики і відповідного «екологічного менеджменту».

Національна реакція на глобальні виклики щодо менеджменту в цілому й екологічного зокрема полягатиме в чіткому дотриманні національних інтересів з боку товаровиробників та управлінців, державних організацій та активізації просування національних інтересів у повсякденне функціонування.

Установлено, що екологічна безпека також є невід'ємною частиною регіональної політики.

Не достатньо є вивченими проблеми ефективного та одночасного втілення двох складових державної стратегії, можливості взаємної інтеграції інтересів і принципів екологічної безпеки та інновативності.

Зазначене вище обумовило актуальність та мету дослідження, яке присвячене теоретичним аспектам взаємозв'язку між екологічною безпекою та інноваційною складовою розвитку.

Відповідно до мети дослідження було проаналізовано сутність понять інновацій та екологічної безпеки, сферу застосування у соціально-економічному житті суспільства та їхню роль у державній політиці. Вважаємо, що така послідовність допоможе встановити взаємозв'язок між інноваціями та екологічною безпекою в сучасній політиці.

Розглядаючи інноваційну складову, зазначимо, що у світовій економічній літературі інновація інтерпретується як перетворення потенційного науково-технічного прогресу в реальний, що втілюється в нових продуктах і технологіях. Проблематика нововведень у нашій країні тривалий час розроблялася в рамках економічних досліджень науково-технічного прогресу. Термін інновація став активно використовуватись у перехідній економіці як самостійно, так і для позначення низки визначень: інноваційна діяльність, інноваційний процес, інноваційне рішення та інші.

Водночас зауважимо, що головною метою державної інноваційної політики є створення соціально-економічних, організаційних і правових умов для ефективного відтворення, розвитку й використання науково-технічного потенціалу країни, забезпечення впровадження сучасних екологічно чистих, безпечних, енерго- та ресурсозберігаючих технологій, виробництва й реалізації нових видів конкурентоспроможної продукції.

Отже, на сучасному етапі розвитку економіки інновації стають головним засобом збереження конкурентоспроможності та невід'ємною частиною підприємницької діяльності. Основою конкурентоспроможності країни є інноваційність розвитку та забезпечення екологічної безпеки. Більш детально зупинимось на взаємозв'язку інноваційного процесу та забезпеченні регіональної екологічної безпеки. Вважаємо, що необхідно розглянути, як екологічна безпека пов'язана з процесом розроблення та впровадження інновацій (у програмах розвитку та елементів політичних документів). Наразі все більшого значення набуває конкурентна боротьба за екологічними показниками виробництва, продукції або послуги. Таким чином, інноваційний процес стає екологічним.

З огляду на зазначене відмітимо, що з теоретичного погляду екологічна безпека та інновації є багатовимірними поняттями, сутність яких залежить від суб'єкта, об'єкта та цілей дослідження. Багатозначність термінів обумовлюється широтою сфер діяльності, в якій вони використовуються, та різноплановістю досліджень. Відповідно це призводить до різного тлумачення цих визначень, можливості спекулювання на термінології. Вважаємо, що більш коректно застосовувати терміни, наведені в чинному

законодавстві. Екологічна безпека та інноваційний розвиток – це складові не тільки політики держави, але й основа її конкурентоспроможності. Сумісність цілей є базою для пошуку взаємозв'язку між ними.

Вважаємо, що екологічна політика – це основа для інноваційних розробок. Особливого значення набувають державна політика, її послідовність, наскрізний характер. Пріоритети розвитку та збереження довкілля повинні формувати не тільки економічну складову розвитку, але й ментальні аспекти як фактор попиту на інновації. Політика екологічної безпеки в деяких випадках виступає як обмежувач інноваційних розробок, що мають потенційну або реальну небезпеку.

З управлінського погляду екологічна безпека на сучасному етапі глобального прагнення до сталого розвитку та спрямування світового політикуму й підприємництва на екологізацію господарської діяльності з позицій структурно-динамічної теорії є органічною та невід'ємною складовою таких видів інноваційної діяльності, як:

- інструментальна підготовка й організація виробництва. Саме на цьому етапі закладається екологічна складова виробництва через зміни в процедурах, методах і стандартах виробництва й контролю якості виготовлення нового продукту або застосування нового технологічного процесу, придбання виробничого устаткування тощо;

- запуск виробництва та проектні розробки. На цьому етапі нормам екологічної безпеки повинні відповідати нові модифікації продукту й технологічного процесу, що потім коригуються для відповідності нормам та стандартам на етапі запуску пробного виробництва. Важливою складовою даного етапу є перепідготовка персоналу за принципами екоменеджменту, а також застосування нових технологій та устаткування;

- маркетинг нових продуктів, що включає попереднє дослідження ринку, адаптацію продукту до різних ринків або підготовку ринку до сприйняття нової продукції, створення нового ринку, проведення рекламних кампаній тощо. Активно розвивається напрям досліджень щодо екологічного маркетингу екологічної безпеки в системі маркетингу, у яких доведено взаємозв'язок між екологічною безпекою та маркетинговими стратегіями;

- придбання не упередженої технології у формі патентів, ліцензій, розкриття ноу-хау, торговельних марок, конструкцій, моделей і послуг технологічного змісту чи упередженої технології (машин й устаткування, за своїм технологічним змістом пов'язаних із упровадженням продуктивних або технологічних інновацій). З позицій екологічної безпеки саме ця складова повинна ретельно досліджуватися державою за допомогою нормативно-правових механізмів та стандартів для заборони виведення на ринок псевдоінновацій, що базуються на другорядних технологіях, що не виправдали себе або заборонені в інших країнах.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, структурно-динамічна теорія розкриває новітні потужні можливості для інноваційного виміру забезпечення екологічної безпеки розвитку продуктивних сил України, екологічна складова стає невід'ємною частиною не тільки наукових розробок, соціальних прагнень, але й політичного та економічного життя. Сучасна державна політика вимагає нових підходів до її реалізації, в основі яких повинні лежати інноваційні розробки, що ґрунтуються на принципах екологічної безпеки. Подальші дослідження структурно-динамічної теорії екологізації розвитку продуктивних сил пов'язані саме з визначенням напрямів найбільш ефективних спрямувань інноваційних процесів, які мають об'єднати комерційний зиск від застосування екологічно-дружніх та ресурсощадних технологій та позитивне суспільне сприйняття таких напрямів інноватики, які перш за все дбають про стан навколишнього середовища та здоров'я людини на всьому життєвому циклі товару. Структурно це визначається через характеристики складових життєвого циклу товару, а динамічно – через зміну станів та вимог до екологізації складових життєвого

циклу. Таким чином, коло життєвого циклу товару буде ускладнюватись (на початкових етапах – оскільки екологізація буде ускладненням цілеспрямування, адже вона має нести комерційний зиск і оптимізуватися в подальшому, оскільки система ефективного виробництва та споживання має досягати певної раціональності для всіх учасників цього процесу) та *раціоналізуватися* під загальною парадигмою (або цілеспрямуванням) сталого розвитку продуктивних сил.

1. Лютке Х. Продуктивные силы как системообразующее понятие в учении Фридриха Листа / Х. Лютке // *Философская культура*. – 2005. – № 2. – С. 31-52.
2. Маркс К. Сочинения. / К. Маркс, Ф. Энгельс. – М. : Политиздат, 1960. – Т. 19. – 2-е изд. – С. 400-421.
3. *Философский словарь* / под ред. И. Т. Фролова. – 4-е изд. – М : Политиздат, 1981. – 445 с.
4. *Економічна енциклопедія: у 3 т.* [редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін.]. – К. : Вид. центр «Академія», 2002. – Т. 3. – 2002. – 952 с.
5. *Політична економія* / [К.Т. Кривенко, В.С. Савчук, О.О. Беляєв та ін.]; під ред. доктор екон. наук, проф. К.Т. Кривенка. – К. : КНЕУ, 2001. – 508 с.
6. Семенов Ю. Современный мир и основные тенденции его развития / Ю. Семенов // *Скепсис*. – 2009. – № 5. – С. 15-25.
7. Делягин М. Мы переживаем два разных кризиса - мировой и российский [Электронный ресурс] / М. Делягин // *Форум. МСК : открытая электронная газета*. – 2009. – Режим доступа: <http://forum-msk.org/material/economic/796462.html>.
8. Рофман В.М. Мировой кризис [Электронный ресурс] / В.М. Рофман // *Портал Экология, как стиль жизни*. – Режим доступа: http://eco-gas.ru/articles.php?article_id=2.
9. Хлобистов Є.В. Екологічна безпека трансформаційної економіки / Є.В. Хлобистов; відп. ред. С.І. Дорогунцов. – К. : Агентство «Чернобильінтерінформ», 2004. – 336 с.
10. Герасимчук З.В. Регіональна політика сталого розвитку: теорія, методологія, практика / З.В. Герасимчук. – Луцьк : Надстир'я, 2008. – 525 с.
11. Міняйло О.І. Регіональні особливості формування і розвитку державних фінансів в Україні / О.І. Міняйло, В.О. Ромашин, Ю.А. Швед // *АПЕ*. – 2006. – №4 (58), – С.60-61.
12. Герасимчук З.В. Фінансова політика сталого розвитку / З.В. Герасимчук, І.М. Вахович, І.М. Камінська – Луцьк : Надстир'я, 2006. – 217 с.

Е.В. Хлобистов, Л.В. Жарова

Инновационный потенциал обеспечения экологической безопасности в контексте структурно-динамической теории продуктивных сил

В статье рассматриваются теоретико-методологические основы теории устойчивого развития производительных сил в контексте инновационных трансформаций, которые опираются на коммерческую выгоду от экологизации жизненного цикла товара и баланс региональных, отраслевых, предпринимательских интересов при внедрении инновационных технологий.

Ключевые слова: структурно-динамическая теория, экологизация, производительные силы, внешние экологические эффекты, устойчивое развитие.

E.V. Hlobystov, L.V. Jarova

Innovative potential of maintenance of ecological safety in context of the structurally-dynamic theory of productive forces

In the article the theoretical and methodological framework of structured dynamic theory of productive forces' sustainable development through innovative aspects that based on commercial benefits from ecologisation of product's life-cycle and balance of regional, branches and enterprises' interests by implementation of innovative technologies are represented.

Keywords: structured dynamic theory, ecologisation, productive forces, external environmental effects, sustainable development.

Отримано 30.10.2011 р.